

Håndheves aldersgrensen for å få kjøpt alkohol?

Sammendrag

Bakgrunn. Det foreligger liten kunnskap om håndhevingen av aldersgrensen for kjøp av alkohol. Vi ønsket å undersøke hvordan dette praktiseres.

Materiale og metode. Tenåringene under 18 år som hadde drukket alkohol, deltok i en spørreundersøkelse som omfattet forsøk på kjøp av alkohol i butikk, på skjenkesteder og på Vinmonopolet, og om de var blitt nektet å kjøpe.

Resultater. Blant mindreårige som hadde drukket alkohol ($n = 9\ 309$), hadde vel 20 % forsøkt å kjøpe alkohol (øl/rusbrus) i butikk og en tilsvarende andel hadde forsøkt å kjøpe alkohol på utesteder, mens snaut 5 % hadde forsøkt å kjøpe på Vinmonopolet. Videre fant vi at mindreårig ungdom hadde lykkes med å kjøpe alkohol i noe over halvparten av de kjøpsforsøkene som fant sted i butikk (øl/rusbrus), i to tredeler av kjøpsforsøkene på Vinmonopolet og i fire femdelene av kjøpsforsøkene på skjenkesteder.

Fortolkning. Skjerpet håndheving av aldersgrensen hovedsakelig i butikker og på skjenkesteder vil begrense ungdoms tilgang til alkohol.

Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Ingeborg Rossow

ir@sirus.no

Elisabet E. Storvoll

Hilde Pape

Statens institutt for rusmiddelforskning

Postboks 565 Sentrum

0105 Oslo

For å forebygge alkoholrelaterte skader blant ungdom, er det viktig å begrense de unges tilgang på alkohol (1). Aldersgrenser kan være ett viktig tiltak i så henseende (2). I Norge er aldersgrensen 18 år for kjøp av øl og vin, men de fleste begynner å drikke tidligere (3). Beregninger fra en landsdekkende undersøkelse i 2002 viste at salgs- og skjenkesteder var blitt benyttet drøyt 20 % av de gangene mindreårige hadde skaffet seg alkohol (4). Også forskning fra andre land indikerer at salgs- og skjenkesteder er en viktig alkoholkilde for mindreårig ungdom (5–8).

Tidligere norske studier har bare kartlagt forekomsten av «vellykkede» kjøpsforsøk. Hvor ofte mindreårige blir nektet å kjøpe når de prøver å få kjøpt alkohol, er derfor et ubesvart spørsmål. Vi har søkt å finne svar på dette spørsmålet ved å analysere data fra en stor spørreundersøkelse blant skoleungdom i 2004 (9).

En av begrunnelsene for å ha monopolordning for detaljomsetning av vin og brennevin, har vært å begrense salget til berusede og mindreårige (10). Både fravær av et privat profittmotiv og bedre muligheter for systematisk og kontinuerlig opplæring av salgspersonale, er blitt betraktet som viktig. Om Vinmonopolet faktisk er mer påpasselig med å håndheve aldersgrensen enn de kommersielle salgskjøperne, er imidlertid uvisst. En amerikansk studie (11) har vist at alkoholkonsumet blant ungdom var lavere i stater med monopolordning enn i stater uten en slik ordning.

I denne studien ønsket vi først å etterprøve funn fra en landsomfattende undersøkelse som indikerte at de kommersielle alkoholkildene (salgs- og skjenkesteder) har stor betydning for 13–17-åringers samlede tilgang til alkohol (4). Håndhevingen av aldersgrensen ble videre belyst ved å undersøke om det er forskjell på butikker, skjenkesteder og vinmonopolutsalg med hensyn til hvor ofte mindreårige forsøker å kjøpe alkohol på disse stedene, og hvor ofte de blir nektet.

Materiale og metode

Problemstillingene ble belyst ved hjelp av grunddata fra evalueringen av et pilotpro-

sjekt for utvikling av lokalt rusforebyggende arbeid (Regionprosjektet) (9). Elever ved de aller fleste ordinære ungdomsskoler og videregående skoler i de ni kommunene som inngår i Regionprosjektet, og i sju kontrollkommuner, deltok i en skoleundersøkelse høsten 2004 (9). Disse 16 kommunene er fordelt på alle landsdeler. Skriftlig informasjon om undersøkelsen ble delt ut på forhånd, og alle under 18 år måtte ha skriftlig samtykke fra foresatte for å delta. Elevene fylte ut et spørreskjema i løpet av en skoletime under oppsyn av en lærer. I alt deltok 16 831 elever i aldersgruppen 13–17 år fra 91 skoler. Svarprosenten var 85 på ungdomstrinnet og 75 på videregående skoler. Mer informasjon om utvalg, prosedyrer og gjennomføring av undersøkelsen finnes i en egen publikasjon (9).

Alle elevene ble spurt om de hadde kjennskap til henholdsvis butikker og utesteder på hjemstedet hvor ungdom under 18 år lett får kjøpt alkohol. Ungdom som oppga at de hadde drukket alkohol det siste året ($n = 9\ 309$), ble spurt om hvor ofte de hadde skaffet seg alkohol fra ulike kilder, bl.a. fra butikk, fra utested (diskotek, bar, pub e.l.) og fra vinmonopolutsalg. På grunnlag av svarene på disse spørsmålene, kunne vi beregne den relative betydningen av kommersielle alkoholkilder i forhold til det samlede antall ganger mindreårige skaffet seg alkohol.

For å kartlegge hvordan salgs- og skjenkestedene håndhever 18-årsgrensen, ble elevene spurt om hvor ofte de hadde kjøpt eller forsøkt å kjøpe alkohol i henholdsvis butikk, på utested og på Vinmonopolet i hjemkommunen, og hvor mange ganger de var blitt nektet kjøp. Spørsmålene, som refererte til frekvens siste år, hadde følgende svarkategorier: «Ingen ganger», «1 gang», «2–4 ganger», «5–10 ganger», «10–20 ganger» og «Mer enn 20 ganger». I analysene har vi både brukt et dikotomt mål («ingen ganger» versus «en eller flere ganger») og semikontinuerlige mål der verdiene på den opprinnelige skalaen ble erstattet med midtpunktver-

Hovedbudskap

- Aldersgrensen for kjøp av alkohol blir utilstrekkelig håndhevet
- Mindreårige blir ofte ikke nektet alkoholkjøp på salgs- og skjenkesteder
- Problemet er trolig størst på skjenkesteder

Tabell 1 Andel av elever som har forsøkt å kjøpe alkohol, gjennomsnittlig antall forsøk på å kjøpe alkohol og andel av kjøpsforsøk som ikke er blitt nektet etter type salgs-/skjenkested og kjønn og alder – underutvalg bestående av elever under 18 år som har drukket alkohol siste år. Noen av elevene hadde ikke svart på ett eller flere spørsmål om kjøpsforsøk og nektet kjøp, og antall elever som inngår i denne analysene er derfor noe lavere enn det totale antall elever 13–17 år som hadde drukket siste år

	Alle (N = 9 228)	Jenter (n = 4 857)	Gutter (n = 4 364)	P-verdi	13–14 år (n = 1 879)	15–16 år (n = 4 798)	17 år (n = 2 551)	P-verdi
<i>Øl/rusbrus i butikk</i>								
Andel som har forsøkt å kjøpe	21,5	14,5	29,4	< 0,001	14,2	18,6	24,1	< 0,001
Gjennomsnittlig antall kjøpsforsøk	1,3	0,6	2,0	< 0,001	0,7	1,0	1,6	< 0,001
Andel av kjøpsforsøk som ikke er avvist	58	63	56	< 0,001	45	51	63	< 0,001
<i>Alkohol på utested</i>								
Andel som har forsøkt å kjøpe	22,8	21,2	24,6	< 0,001	10,1	15,2	29,1	< 0,001
Gjennomsnittlig antall kjøpsforsøk	1,2	1,0	1,5	< 0,001	0,5	0,7	1,7	< 0,001
Andel av kjøpsforsøk som ikke er avvist	80	85	75	< 0,001	69	72	83	< 0,001
<i>Alkohol på Vinmonopolet</i>								
Andel som har forsøkt å kjøpe	4,3	2,6	6,3	< 0,001	3,2	4,0	4,6	0,145
Gjennomsnittlig antall kjøpsforsøk	0,3	0,1	0,4	< 0,001	0,3	0,3	0,2	0,247
Andel av kjøpsforsøk som ikke er avvist	66	73	63	0,033	53	56	72	0,002

Forskjeller i andeler som har forsøkt å kjøpe, er testet med khikvadrattest, mens forskjeller i gjennomsnittlig antall kjøpsforsøk og andel av kjøpsforsøk som ikke er nektet, er testet med F-test i variansanalyse (ANOVA)

dier for å kunne beregne gjennomsnitt og andeler på gruppenivå.

Statistiske analyser

I tabellanalysene er forskjeller i andeler mellom demografiske grupper testet med khikvadrat, mens gjennomsnittsforskjeller er testet med F-test i ANOVA.

Resultater

Blant tenåringene under 18 år i vårt utvalg, svarte 26 % at de visste om minst en butikk nær hjemstedet hvor ungdom under 18 år lett får kjøpt øl eller rusbrus, mens 17 % visste om minst ett utested med en slik praksis. Disse andelen var høyere blant dem som hadde drukket alkohol siste år (hhv. 33 % og 24 %).

Drøyt halvparten (55 %) av tenåringene under 18 år hadde drukket alkohol det siste året, og i det følgende er det kun denne gruppen unge vi har analysert. Med tilsvarende metoder som i en tidligere norsk ungdomsundersøkelse (4), beregnet vi hvor stor andel de kommersielle alkoholkildene utgjorde av det samlede antall ganger de mindreårige hadde skaffet seg alkohol fra i alt 15 ulike kilder. Kjøp av øl eller rusbrus i butikk sto for 8 %, mens kjøp av alkohol på skjenkested (diskotek, bar, pub eller tilsvarende) utgjorde 12 % av de gangene mindreårige hadde skaffet seg alkohol siste år. Kjøp på Vinmonopolet sto for en vesentlig mindre andel (< 1 %). Andre viktige alkoholkilder var andre ungdommer (35 %), og egne foreldre (14 %).

Vel en av fem (22 %) ungdommer hadde prøvd å kjøpe øl/ rusbrus i butikk siste år, og 23 % hadde forsøkt å kjøpe alkohol på utested. Langt færre (4 %) hadde foretatt kjøpsforsøk på Vinmonopolet (tab 1). Andelen som hadde prøvd å kjøpe alkohol på de ulike typer salgs- og skjenkesteder var gjennom-

gående høyere blant gutter enn blant jenter. Den var også stigende med økende alder, men bare for kjøpsforsøk i butikker og på skjenkesteder. Gjennomsnittlig antall kjøpsforsøk i butikk, på utested og på Vinmonopolet ga et tilsvarende bilde; butikker og utesteder kom omtrent likt ut, mens det ble gjort et langt lavere gjennomsnittlig antall kjøpsforsøk på Vinmonopolet. Også kjønns- og aldersforskjellene var i samsvar med de resultatene vi avdekket i analysene av andelen som hadde forsøkt å kjøpe (tab 1).

Ettersom det er vesentlig færre vinmonopolutsalg enn skjenkesteder og butikker med salg av øl og rusbrus, var det mulig at den lavere andelen av kjøpsforsøk og antall kjøpsforsøk på Vinmonopolet kunne forklares med mindre tilgjengelighet/nærhet. Mønsteret av funn var likevel det samme blant elever som hadde kort reisetid til både butikk med øl/rusbrus, skjenkested og vinmonopolutsalg (n = 2 154).

Flertallet (58 %) av de unges forsøk på å kjøpe øl eller rusbrus i butikk var «vellykket» (de ble ikke nektet). Tilsvarende gjaldt 80 % av forsøkene på å kjøpe alkohol på utesteder og 66 % av forsøkene på å kjøpe alkohol på Vinmonopolet (tab 1). En større andel av jentenes enn av guttenes kjøpsforsøk lyktes, både i butikk, på utesteder og på Vinmonopolet. Andelen kjøpsforsøk som ikke ble avvist, var dessuten høyest blant de eldste ungdommene (tab 1).

Diskusjon

I tråd med funn fra en landsdekkende studie (4), viste også denne skoleundersøkelsen at salgs- og skjenkesteder står for forsyningen omtrent en av fem ganger mindreårige skaffer seg alkohol. Vi fant flere holdepunkter for at alkohol er relativt lett tilgjengelig for

mindreårige: Mange kjente til salgs- og skjenkesteder hvor ungdom under 18 år lett får kjøpt alkohol, og mindreårige ble nektet å kjøpe drikkevarer i et mindretall av de gangene de forsøkte å kjøpe.

Fortolkning av funnene

Det var betydelige variasjoner med hensyn til hvor mindreårige alkoholkonsumenter kjøpte eller forsøkte å kjøpe alkohol. Flest rapporterte om kjøpsforsøk på skjenkesteder og i butikker, mens få hadde forsøkt å kjøpe på Vinmonopolet. En mulig forklaring kan være at ungdom antar at kontrollen er strengere på Vinmonopolet enn i butikk og på skjenkesteder, og at de derfor unngår å handle på polet. Resultatet kan imidlertid også være uttrykk for at ungdom faktisk foretrekker å drikke øl (og rusbrus) fremfor vin eller brennevin, og at ungdom foretrekker å kjøpe øl eller rusbrus i butikk fremfor på polet pga. pris, vareutvalg eller tilgjengelighet. Det er ellers verdt å merke seg at de mindreårige ble nektet kjøp i et mindretall av forsøkene på Vinmonopolet. Våre funn kan derfor ikke tolkes som en entydig støtte til antakelsen om at vinmonopolordningen gir bedre muligheter for kontroll med aldersgrensen.

I tråd med funn fra tidligere studier (4–8) fant vi at andre (muligens eldre) ungdommer og foreldre er viktige forsyningskilder for alkohol blant mindreårige. Tiltak for å begrense omfanget av «foreldrelanging» vil derfor kunne være relevant med sikte på å redusere tilgjengeligheten av alkohol blant mindreårige.

Denne studien viste at mindreårige oppga at de forsøkte å kjøpe alkohol på utesteder nesten like ofte som i butikker, og at de bare unntaksvis (i 20 % av tilfellene) ble nektet på utestedene. Det er imidlertid mulig at rappor-

terte alkoholkjøp på utesteder kan omfatte annet kjøp enn skjenking. I en av de mindre kommunene som deltok i denne undersøkelsen, er det et alkoholfritt diskotek for mindreårig ungdom hvor det forekommer ulovlig alkoholsalg på utsiden. Tilsvarende forekommer trolig også andre steder. Noen ungdommer kan derfor ha inkludert slikt salg når de har oppgitt vellykkede kjøpsforsøk på utesteder. Den observerte andelen mindreårige som hadde prøvd å kjøpe på skjenkesteder, er i så fall for høy, mens andelen som var blitt nektet kjøp er for lav.

Funnene gir likefullt grunn til bekymring over manglende kontroll med aldersgrensen ved omsetning av alkohol. Mellom de enkelte salgs- og skjenkestedene varierer antallet aldersgrensekontrollen betydelig. En studie fra Trondheim (12) viste at 18-åringene, som så unge ut for alderen, fikk skjenket øl uten å vise legitimasjon i ett av tre forsøk. Denne andelen er betydelig lavere enn i vår studie hvor ungdommene fikk kjøpt i fire av fem forsøk. Det er sannsynlig at ungdom oftere forsøker å kjøpe (og får kjøpt) alkohol på salgs- og skjenkesteder som er kjent for ikke å ta aldersgrensen så nøye, enn på andre steder. Selv om mange butikker og utesteder sikkert håndhever aldersgrensen effektivt, vil dette neppe begrense tilgjengeligheten til mindreårige vesentlig så lenge det er salgs- og skjenkesteder i samme område som ikke håndhever aldersgrensen.

Håndheving av aldersgrensen for kjøp av alkohol

Aldersgrenser for kjøp av alkohol er et viktig alkoholpolitisk virkemiddel med høy oppslutning i opinionen (2, 13). De fleste voksne

er negative til at ungdom under 18 år drikker alkohol, og majoriteten mener at gjeldende aldersgrenser er passe strenge (14). En skjerpet håndheving av disse grensene ville derfor neppe være kontroversielt.

Salgs- og skjenkenæringen har selv mulighet for å begrense alkoholtilgjengeligheten blant mindreårige gjennom opplæring av de ansatte (2, 15, 16). En utfordring i så måte handler om at butikkansatte og serveringspersonale ofte er ganske unge, at mange har deltidsstillinger og at utskiftningen av ansatte er høy. På mange salgs- og skjenkesteder må opplæring i forhold til aldersgrensekontroll derfor gjentas hyppig. I den kommunale forvaltningen er det trolig også et betydelig potensial for å sikre en bedre håndheving av aldersgrensebestemmelsene. Relevante tiltak vil være hyppigere kontroller på salgs- og skjenkesteder, og systematisk bruk av sanksjoner som inndragning av salgs- eller skjenkebevilling for en periode ved brudd på aldersgrensebestemmelsene.

Arbeidet med denne artikkelen er delfinansiert av Norges forskningsråd.

Litteratur

1. Casswell S, Zhang JF. Access to alcohol from licensed premises during adolescence: a longitudinal study. *Addiction* 1997; 92: 737–45.
2. Babor T, Caetano R, Casswell S et al. Alcohol: no ordinary commodity – research and public policy. Oxford: Oxford University Press, 2003.
3. SIRUS. Ungdomsundersøkelsen 2005. <http://statistikk.sirus.no/sirus/index.jsp> [9.11.2006].
4. Rossow I, Pape H, Storvoll EE. Beruselsens kilder – hvordan ungdom skaffer seg alkohol. *Tidsskr Nor Lægeforen* 2005; 125: 1160–2.
5. Dent CW, Grube JW, Biglan A. Community level alcohol availability and enforcement of possession laws as predictors of youth drinking. *Prev Med* 2005; 40: 355–62.

6. Harrison PA, Fulkerson JA, Park E. The relative importance of social versus commercial sources in youth access to tobacco, alcohol, and other drugs. *Prev Med* 2000; 31: 39–48.
7. Wagenaar AC, Toomey TL, Murray DM et al. Sources of alcohol for underage drinkers. *J Stud Alcohol* 1996; 57: 325–33.
8. Williams SS, Mulhall PF. Where public school students in Illinois get cigarettes and alcohol: characteristics of minors who use different sources. *Prev Sci* 2005; 6: 47–57.
9. Pape H, Rossow I, Storvoll EE. Metoderapport for Skoleundersøkelsen 2004 («baseline») i tilknytning til SIRUS' evaluering av Regionsprosjektet. www.sirus.no/cwobjekter/metoderapport_baseline.doc [8.3.2007].
10. Norges offentlige utredninger. Alkoholpolitikken i endring? NOU 1995: 24: 141–2.
11. Miller T, Snowden C, Birckmayer J et al. Retail alcohol monopoly, underage drinking, and youth impaired driving deaths. *Accid Anal Prev* 2006; 38: 1162–7.
12. Buvik K, Baklien B. Skal det være noe mer før vi stenger? Evaluering av Ansvarlig vertskap i Trondheim. SIRUS-rapport nr. 4/2006. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning, 2006.
13. Østhus S. Befolkningens holdninger til alkoholpolitikken: en analyse av sammenhengen mellom alkoholpolitikken og folkemeningen i perioden fra 1962 og framtil i dag. SIRUS-rapport nr. 3/2005. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning, 2005.
14. Rise J, Natvig H, Storvoll EE. Evaluering av alkoholkampanjen «Alvorlig talt». SIRUS-rapport nr. 1/2005. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning, 2005.
15. Wallin E, Andreasson S. Can I have a beer, please? A study of alcohol service to young adults on licensed premises in Stockholm. *Prev Sci* 2004; 5: 221–9.
16. Hoth P, Bye EK. Evaluering av «Ansvarlig vertskap». SIRUS-rapport nr. 1/2004. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning, 2004.

Manuskriptet ble mottatt 9.11. 2006 og godkjent 18.4. 2007. Medisinsk redaktør Kjetil Søreide.